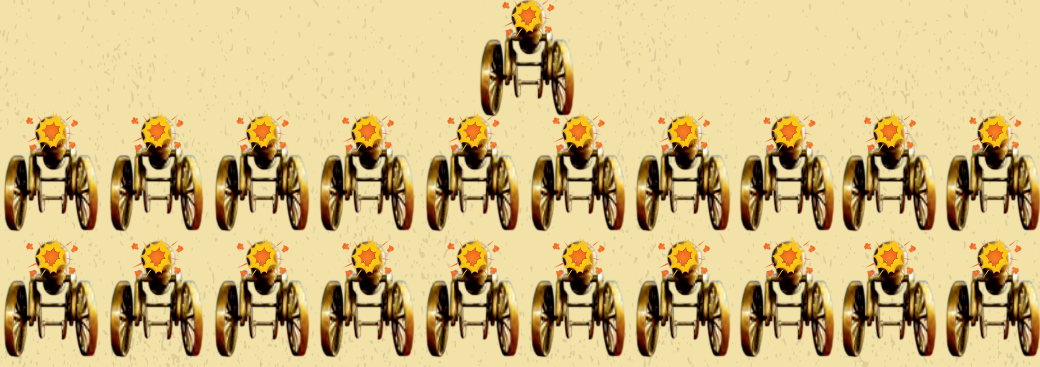

ચાલો મનાવીએ, પરાક્રમી જવાનોને
૨૧ તોપોની સલામીનું પર્વ

યુદ્ધ '૭૭

૧૯૭૫માં બનેલી 'આક્રમણ' ફિલ્મનું કિશારકુમારના કંઠે ગવાયેલું અવિસ્મરણીય ગીત છે: 'દેખો વીર જવાનો અપને ખૂન પે યે ઈલજામ ન આયે, માં ના કહે કે મેરે બેટે વખત પડા તો કામ ન આયે.'

૧૯૭૧માં ભારતીય જવાનોને વતનપરસ્તીની અને ફરજપરસ્તીની આવી રીતે યાદ અપાવવાની જરૂર ન હતી. ડિસેમ્બર ૩, ૧૯૭૧ની સાંજે રણહાક પડી કે તરત બહાદુરોએ શત્રુનાશ માટે બાંયો ચડાવી અને ૧૩મા દિવસે આક્રમણખોરોને પરાસ્ત કરી શરણગતિનો પત્ર લખી આપવા મજબૂર કરી છે.

વિજયદિનની ૫૦ મી જયંતિએ આજે તે રાષ્ટ્રપૂતોનું પાવન સ્મરણ કરીએ. યુદ્ધમાં જેઓ જખમી થયા, જીવ પડીકે બાંધી જેઓ લડ્યા અને જેમણે ભારતમાતાની સુરક્ષાના કાજે જાન ખોયા એ જવાનો ૨૧ તોપોની સલામીના હક્કદાર છે. આજથી શરૂ થતી રોજેરોજના અહેવાલોની શ્રેણીની PDF આપ દરેક વ્યક્તિ પોતાના ૨૧ સ્નેહી-મિત્રો-સગાંને મોકલો, જેથી વધુમાં વધુ લોકો રાષ્ટ્રપૂતોના પરાક્રમો અંગે વાકેફ બને. નક્કી માનો કે ૨૧ PDF મોકલવાનું આપનું કાર્ય એ શૌર્યવાન જવાનોને પ્રતીકાત્મક રીતે અપાયેલી ૨૧ તોપોની સલામી બની રહેશે કે જેમાંના ઘણા ખરા આજે હયાત નથી.

તારીખ ડિસેમ્બર ૬, ૧૯૭૧: આ તારીખ ૫૦ વર્ષ પહેલાં શું બન્યું?

મુંબઈ અને કરાંચી વચ્ચે હવાઈ માર્ગે 550 કિલોમીટરનું અંતર છે. વિગ્રહની વ્યૂહરચનામાં મુંબઈનું હુમલાના લક્ષ્ય તરીકે લશ્કરી મહત્ત્વ ખાસ નહિ. આમ છતાં ડિસેમ્બર ૬ની રાત્રે પાકિસ્તાન એર ફોર્સનાં પાંચ વિમાનો મુંબઈ પર ચડી આવ્યાં. ઘણું કરીને B-57 કેનબેરા બોમ્બર હતાં. (ત્રિજ્યામાં લેખાતી તે અમેરિકી વિમાનોની combat range: 1,300 કિલોમીટર.) મુંબઈના એર-ડિફેન્સ રેડારમાં પાંચ લીલાં ટપકાના સ્વરૂપે દેખાયાં તે તરત L-40 બોર્ફર્સ વિમાનવિરોધી તોપો ફાયરિંગ શરૂ કરી દીધું.

સ્વિડનની બોર્ફર્સ કંપનીએ ૧૯૩૪માં બનાવેલી, પણ આજે તદ્દન આઉટડેટેડ ગણાતી L-40 મિનિટના 120 તોપગોળા છોડી શક્તી હતી. (દરેક ગોળો 0.9 કિલોગ્રામ વજનનો.) હવાઈ આક્રમણ થતું હોવાની ચેતવણી તરીકે સાયરનો વાગી, એટલે શહેરમાં ગભરાટ મચ્યો. બોમ્બમારાથી બચવા માટે શું કરવું તે લોકોને સમજાતું ન હતું. અમુક જણા ઘરની બહાર નીકળી ખુલ્લામાં આવી ગયા, કેમ કે મકાન ધરાશાયી થતાં દટાઈ મરવું પડે એવો તેમને ડર હતો. ખુલ્લી જગ્યામાં રહેલા અમુક જણા ઘરમાં જતા રહ્યાં.

એન્ટિ-એરક્રાફ્ટ તોપગોળા આકાશમાં ફાટે ત્યારે પહેલાં ચમકારો થતો હતો અને પછી તેજલિસોટા પથરાતા હતા. ગોળામાં અનેક ગોળીઓ હોય, જેમાંથી અમુક જો હુમલાખોર વિમાનની ફ્યૂઅલ ટેન્કને વીંધી નાખે તો એ ટાંકી ફાટીને વિમાનનો અંત લાવી દે. જાણી ન શકાયું કે પાકિસ્તાની હવાબાજો મુંબઈ ક્યા સંકુલને નિશાન બનાવવા માગતા હતા. અગાઉ સિવિલ ડિફેન્સના પ્રવક્તાઓ મુંબઈગરાઓને જણાવતા રહેલા દુશ્મનનું એકેય વિમાન મુંબઈ નજીક ફરક્યું ન હતું, પણ દટ્ટીની સાંજ પછી 7:15 વાગ્યે સાયરનનો અવાજ દર થોડી મિનિટોના આંતરે ગાજવો શરૂ થયો તે છેક 8:05 વાગ્યે શમ્યો. વિમાનો ક્યાંય બોમ્બ ફેંક્યા વગર જતાં રહ્યાં. મિશન આટોપ્યા વિના કેમ પાછાં વળી ગયાં તે સમજાયું નહિ.

બોમ્બમારાથી તો મુંબઈના લોકો બચ્યા, પણ ભારતની બોર્ફર્સ એન્ટિ-એરક્રાફ્ટ L-40 તોપોએ થોડોક અનર્થ સર્જ્યો. તોપગોળા ફાટ્યા પછી ધાતુના કટકાઓ અહીંતહીં વેરાયા અને ૪૦ લોકોને તેમણે જખમી કર્યા.

પાકિસ્તાનનું B-57 કેનબેરા ઘણું સફળ નીવડેલું બોમ્બર હતું. બ્રિટનની English Electric કંપની તેની મૂળ ઉત્પાદક, પણ અમેરિકાએ થોડાક સુધારાવાળી તેની B-57 આવૃત્તિ બનાવી કેટલાંક બોમ્બર્સ પાકિસ્તાનને આપ્યા હતાં.

ડિસેમ્બર ૬ સુધીમાં પાકિસ્તાને ગુમાવેલાં લડાયક વિમાનોની સંખ્યા 52 હતી, જ્યારે ભારતના પક્ષે નુકશાન 19 વિમાનોનું હતું. પાકિસ્તાને ચોવીસ કલાક દરમ્યાન ભારતના અમ્બાલા, જમ્મુ, અમૃતસર તથા શ્રીનગર પર હવાઈ હુમલા કર્યા. નિશાનબાજી કાચી હતી. અમ્બાલામાં સઘળા બોમ્બ મિલિટરી ફાર્મમાં પડ્યા, તો કાશ્મીરમાં એરબેઝને બદલે નાગરિક વિસ્તારોને ખુવાર કર્યા. દુશ્મનનું મુખ્ય લક્ષ્ય (દટ્ટી ડિસેમ્બર પૂરતું) જમ્મુ હોય તેમ જણાતું હતું. દિવસમાં આઠ વખત તેનાં વિમાનો

ખુશ્કી સૈનિકોનાં સાત એકમો : કૌટુંબી સંક્રાંતિ મુદ્દો

લાખો સૈનિકોના બનેલા ખુશ્કીદળનું કાર્યક્ષમ સંચાલન થાય અને વહીવટી સુવિધા જળવાય એ માટે તેને વિવિધ એકમોમાં વહેંચી દેવામાં આવે છે. દરેકનું એવરેજ સંખ્યાબળ નીચે મુજબ હોય છે. આ છતાં દરેક દેશ પોતાની સગવડ મુજબ તથા લશ્કરના સંખ્યાબળ મુજબ જે તે એકમમાં સૈનિકોની સંખ્યા બદલે છે.

કોર/Corps	આશરે ૭૦,૦૦૦ સૈનિકો, જેમની બે થી ત્રણ ડિવિઝનો હોય છે. લેફ્ટનન્ટ-જનરલની કક્ષાનો સેનાપતિ કોરનું નેતૃત્વ સંભાળે છે.
ડિવિઝન	સરેરાશ ૩ બ્રિગેડ વડે રચાતી ડિવિઝનમાં ૧૬,૦૦૦ થી ૧૮,૦૦૦ સૈનિકો હોય છે. મેજર-જનરલનો હોદ્દો ધરાવતો અફસર ડિવિઝનની સરદારી લે છે.
બ્રિગેડ	બ્રિગેડિયરના નેજા હેઠળની દરેક બ્રિગેડમાં ૨,૫૦૦ થી ૩,૦૦૦ સૈનિકો હોય છે, જેમને પેટાવિભાજન માટે ૩ કે ૪ બટાલિયનમાં વહેંચી દેવામાં આવે છે.
બટાલિયન	સરેરાશ ૮૦૦ થી ૧,૦૦૦ સૈનિકોની બનેલી અને ૩ થી ૪ કમ્પનીઓમાં વહેંચાયેલી બટાલિયનનું નેતૃત્વ લેફ્ટનન્ટ-કર્નલ અથવા કર્નલ સંભાળે છે.
કમ્પની	મેજરની કક્ષાના અફસર હસ્તકની કમ્પનીમાં ૧૫૦ થી ૩૦૦ સૈનિકો હોય છે. દરેક કમ્પનીને ૩ થી ૪ પ્લેટૂનમાં (પલટણમાં) વહેંચી દેવાય છે.
પ્લેટૂન	સાધારણ રીતે ૩૦ થી ૪૦ અને ક્યારેક સહેજ વધુ સૈનિકોની બનેલી પ્લેટૂનના સરદારને નાયબ સુબેદાર કહે છે. પ્લેટૂનને ત્રણ સેક્શનમાં વહેંચેલી હોય છે.
સેક્શન	ખુશ્કીદળનું સૌથી નાનું એકમ સેક્શન કહેવાય છે, જેના ૮ થી ૧૨ સૈનિકોની આગેવાની નાયકનો હોદ્દો સંભાળતા જવાનને સોંપવામાં આવે છે.

નોંધ : ઉપર બતાવેલાં વિભાજનો ઉપરાંત ભારે/મધ્યમ તોપોની અને ટેન્કોની બાબતમાં કરવામાં આવતું વર્ગીકરણ પણ નોંધવા જેવું છે.

- આર્ટિલરી બેટરી કહેવાતા તોપખાનાના યુનિટમાં એવરેજ ૬ તોપો હોય છે.
- આર્ટિલરી રેજિમેન્ટને સામાન્ય રીતે ૧૮ તોપો વડે સજ્જ કરવામાં આવે છે.
- બપ્તરિયા દળની ટેન્ક રેજિમેન્ટમાં ૪૪ થી ૪૫ રણગાડીઓ હોય છે.
- બપ્તરિયા દળનું સૌથી નાનું એકમ સ્કવૉડ્રન છે, જેમાં સરેરાશ ૧૪ રણગાડીઓ હોય છે.

જમ્મુ પર ચડી આવ્યાં. ભારતની એન્ટિ-એરક્રાફ્ટ તોપોએ બે Mirage-3 ને તોડી પાડ્યાં. જમ્મુથી 45 કિલોમીટર પૂર્વ સામ્રા સેક્ટરમાં પાક વિમાને બપોરે 1:30 વાગ્યે નેપામ બોમ્બ ફેંક્યો. આ પહેલો બનાવ કે જ્યારે શત્રુએ ચોમેર આગ ચાંપતો નેપામ વાપર્યો.

૧૯૬૫નું ભારત-પાક યુદ્ધ ૨૨ દિવસ લંબાયું તેનું એક કારણ હતું. અમેરિકા દ્વારા પાકિસ્તાનને લશ્કરી કરાર હેઠળ ભેટ મળેલાં પેટન ટેન્ક, F-104 સ્ટારફાઇટર, F-86 સેબર જેટ વગેરે અદ્યતન શસ્ત્રોનો છેદ સહેજ ટાંચાં શસ્ત્રો ધરાવતા ભારતીય જવાનો પોતાનાં શૌર્ય વડે કાપતા રહ્યા હતા. ઉપરાંત બેય પક્ષે આયોજનની કમી હતી. આથી યુદ્ધ સરખેસરખાનું stalemate / મડાગાંઠ પ્રકારનું બની ગયું હતું. ૧૯૭૧માં ભારત પાસે MiG-21 જેવાં આધુનિક વિમાનો, T-55 જેવી મારકણી રણગાડીઓ, મિસાઇલ બોટ વગેરે પ્રભાવી શસ્ત્રો હતાં. આયોજન તો જડબેસલાક હતું.

વ્યૂહાત્મક આયોજન પ્રમાણે જ ભારતીય વાયુસેનાએ પાકિસ્તાનની લડાયક શક્તિને ક્ષીણ કરી દેવા તેના બળતણ, દારૂગોળા, હથિયારો, અનાજપાણી વગેરેની સપ્લાય લાઇન કાપી નાખવા પર ફોકસ રાખ્યું. ડિસેમ્બર ૬ની સવારે કેનબેરા અને હન્ટર વિમાનોએ પાકિસ્તાનના અટક / Attock શહેરમાં આવેલી મોટી ઓઇલ રિફાઇનરીનો ખાત્મો બોલાવી દીધો. લડાઈના જુદા જુદા મોરચાઓ તરફ અને પૂર્વ પાકિસ્તાન (બાંગ્લાદેશ) માટે કરાંચી તરફ મિલિટરી સપ્લાય લાવતી ૮ ટ્રેનો પર રોકેટમારો અને બોમ્બમારો ચલાવી ૨૨ ભારખાનાંને તોડી નાખ્યાં. પેટ્રોલ વેગનોની પણ હુતાશની કરી નાખી. હવાઈદળના વેસ્ટર્ન કમાન્ડના સેનાપતિ એર માર્શલ એમ. એમ. 'અસ્પી' એન્જિનિયરે જણાવ્યું કે ૬ઠ્ઠીનો દિવસ પૂરો થયો ત્યાં સુધીમાં તેમનાં વિમાનોએ શત્રુ દેશ પર કુલ ૧૦૦ વખત એર એટેક કર્યા હતા.

ભારતીય એર ફોર્સના નીડર હવાબાજોએ પાકિસ્તાનની કરોડરજીનના મણકા ભાંગી નાખવા જે હુમલા કર્યા તે બધા ૧૯૭૧ના યુદ્ધને વહેલી તકે સમેટી લેવાની ગણતરી મુજબના હતા.

કેનબેરા, HF-24 મારુત, હન્ટર અને નેટના પણ ભારતીય પાઇલટોએ ભારે જોખમ ખેડી પાકિસ્તાન રેલવેના લાલામુસા, ધવાલનગર, રાઈવિન્દ, ઓકારા, ધારનોદ તથા મોન્ટગોમેરી જંકશન ખાતેના માર્શલિંગ યાર્ડ્સને તારાજ કરી દીધા. રેલવેના પુલો, શસ્ત્રાગારો, પેટ્રોલ-ડીઝલના ડેપો, રણગાડીઓ

બેટલ ઑફ બસંતર ૧૯૭૧ના ભારત-પાક યુદ્ધનો સૌથી ભીષણ સંગ્રામ હતો. પાકિસ્તાનની ઘણી રણગાડીઓ નાશ પામી.

તેમજ Armoured Fighting Vehicles / AFV તોડી નાખ્યાં. બહુ મોટું જોખમ તેઓ ખેડી રહ્યા હતા. વાયુસેનાએ અમુક વિમાનો ગુમાવ્યાં. બીજાં કેટલાંય એવાં કે જેઓ પોતાના હવાઈ અંકે પાછાં ફર્યા ત્યારે ગ્રાઉન્ડ એન્જિનિયરોને તેમાં વધુઓછાં બાકોરાં પડેલાં જોવા મળ્યાં.

પહેલેથી જ એર માર્શલ એન્જિનિયરનો મૂડ આક્રમક હતો. આ પારસી હવાબાજ (મૂળ નામ મીનૂ મેરવાન એન્જિનિયર) એક ખાસ રેકૉર્ડ ધરાવતા હતા. નવેમ્બર, ૧૯૨૯માં ઈસ્માઈલિયા સંપ્રદાયના ૪૮મા

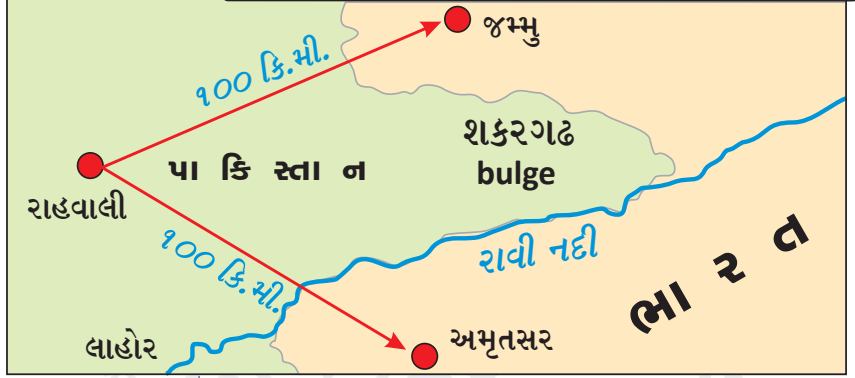
ઈમામ આગા ખાને ઈંગ્લેન્ડથી ભારત સુધીની ફ્લાઈટ એક મહિના જેટલા સમયમાં ખેડી બતાવે એ પાઈલટ માટે ૫૦૦ પાઉન્ડનું રોકડ ઇનામ જાહેર કર્યું. પાઈલટે solo / કો-પાઈલટ વગર એકલાએ ફ્લાઈટ યોજવાની હતી. ૧૯૨૯માં ૫૦૦ પાઉન્ડ બહુ મોટી રકમ હતી.

એક મહિનાની મુદત તે જમાનામાં કસોટીકારક લેખાય તેવી હતી, કેમ કે વિમાનો આકાશી ખડમાંકડી જેવાં હતાં. એન્જિનિયરના મુખ્ય હરીફો મનમોહનસિંહ અને જે.આર. ડી તાતા હતા. તાતાએ જોયું કે એન્જિનિયર જેટલું તેમનું ગજું નહોતું, એટલે તેમણે સ્પર્ધામાં ભાગ લેવાનું માંડી વાળ્યું. મનમોહનસિંહ પ્રતિસ્પર્ધી બની રહ્યા. ઈંગ્લેન્ડના કોડોન નામના એરપોર્ટ પરથી મીનૂ મેરવાન એન્જિનિયરે તેમના Gipsy Moth એરોપ્લેનમાં ટેક-ઓફ કર્યું. સામો છેડો કરાંચી હતો. એન્જિનિયરે મનમોહનસિંહને હરાવી દીધા. એક દિવસ

આ ભારતની એન્ટિ-ટેન્ક Recoilless Gun છે. ફાયરિંગનો વળતો આધાત તેને વરતાતો નથી, માટે તેને જીપગાડી પર ગોઠવી શકાય છે.

૧૦૦ કિ.મી. પાકિસ્તાન શકરગઢ બલ્જ

વહેલા પહોંચ્યા અને ૫૦૦ પાઉન્ડ જીતી લીધા. આ ઘટનાને ૧૯૭૧ના યુદ્ધ જોડે ભલે પ્રત્યક્ષ રીતનો સંબંધ નથી, પણ તે મીનૂ મેરવાન એન્જિનિયરની પાઈલટ તરીકેની પ્રતિભાને વ્યક્ત કરે છે.

આ પારસી એર માર્શલે પાકિસ્તાની એર ફોર્સના નહોર અને દાંત ખેંચી લેવાની કાર્યવાહીમાં સહેજ પણ ઢીલ રહેવા ન દીધી. દઢી ડિસેમ્બરના દિવસે તેમણે પાકિસ્તાનના મીયાંવાલી, સરગોધા, રિસાલવાલા, શોરકોટ તથા મુરિદ એરબેઝને પણ સપાટામાં લેવડાવ્યા. દુશ્મનના પાઈલટોને નાહિંમત કરી દીધા. એન્જિનિયરે વાયુસેનાપતિ એર ચીફ માર્શલ પી. સી. લાલને રિપોર્ટ પાઠવ્યો કે દુશ્મનો આક્રમકતાનું વલણ તજીને રક્ષાત્મક રણનીતિ તરફ વળી રહ્યા હતા. બહુ જૂજ સંખ્યાનાં વિમાનો સરહદપાર ભારતમાં આવ્યાં, પણ તેમાંના ઘણાં મિશનો ‘ફ્લાઈંગ વિઝિટ’ જેવાં હતાં. પાકિસ્તાનીઓ આપણા Gnat / નેટ તથા MiG-21 ને જોતાવેંત પાછાં વળી જતાં હતાં.

આ દરમિયાન ભૂમિ ફ્રન્ટ પર શકરગઢ વિસ્તારમાં સામસામી રણગાડીઓ વચ્ચે ખૂનખાર જંગ ખેલાવાનો શરૂ થયો હતો. આમ તો ભારતમાં ‘ફાંદ’ કાઢતો શકરગઢ bulge બસંતર નામના બહોળા ક્ષેત્રનો હિસ્સો લેખાય, માટે ત્યાંનું ટેન્કયુદ્ધ Battle of Basanter નામે ૧૯૭૧ના યુદ્ધની તવારીખમાં લખવાનું હતું. (જુઓ નકશો) ભારતની સીમાસુરક્ષા માટે બસંતરનો પ્રદેશ અસાધારણ વ્યૂહાત્મક મહત્વ ધરાવતો હોવાને કારણે ત્યાં પાકિસ્તાનની લશ્કરી હિલચાલ વિશે જાણકારી મેળવવા બ્રિગેડિઅર વી. મહાલિંગમ્ અને ત્રણેક સાથીદારો જીપગાડીમાં નીકળ્યા. સરહદ ઓળંગી કે

લેફ્ટનન્ટ-જનરલ ડબ્લ્યુ. એ. જી. પિન્ટો

તરત દુશ્મનોએ તેમને પડકાર્યા. જીપગાડી પર Recoilless Gun / તોપગોળો છૂટે ત્યારે પ્રતિક્રિયા તરીકે 'back' ને મારતી 106mm ની તોપ હતી. તોપ ગર્જા કે તરત દુશ્મનોએ પીછેહઠ કરી નાખી.

બસંતર નદીને લીધે બસંતર કહેવાતા પ્રદેશમાં દુશ્મનોએ સંખ્યાબંધ રણગાડીઓ લાવી દીધી હતી.

ઈરાદો દેખીતી રીતે જમ્મુ-કાશ્મીરને બાકીના ભારત સાથે જોડતી ૪૬ કિલોમીટર પહોળી 'નસ' કાપી નાખવાનો હતો. આ જોખમનો મુકાબલો ભારતે આક્રમક રીતે કરવાનો રહે અને તે માટે રણભૂમિ ભારતની નહિ, પાકિસ્તાનની હોવી જોઈએ. ડિસેમ્બર ૫-૬ની રાત્રે આપણી 17 Poona Horse નામની બટાલિયને સીમાપાર ૧૫ કિલોમીટર સુધી પેસારો કર્યો. ભારે આક્રમકતા દાખવી શત્રુની ૪૮ રણગાડીઓના ભુક્કા કાઢી નાખ્યા (૧૯૭૮માં સ્થપાયેલી 17 Poona Horse નું લશ્કરી સ્લોગન રણવીર જય સદા હતું-અને છે.) આ બખ્તરિયા રેજિમેન્ટ રણગાડીઓની બનેલી હતી. રણગાડીઓને આપણી 54 Infantry division ના પેસારા માટે મેદાન 'મોકળું' કરવાનો હુકમ આપ્યો હતો. લેફ્ટનન્ટ-જનરલ ડબ્લ્યુ. એ. જી. પિન્ટો તે ડિવિઝનનું નેતૃત્વ કરી રહ્યા હતા. ભારે ખુમારીવાળા અને કૃતનિશ્ચયી હતા. સાહસવૃત્તિ તેમની જિનેટિક બ્લૂ પ્રિન્ટમાં વણાયેલી હતી.

શકરગઢને આવરી લેતા બસંતરની સપાટ

ભારતની રશિયન MBT / મેઈન બેટલ ટેન્ક: T-55

પાકિસ્તાનની અમેરિકી બનાવટની M48 પેટન રણગાડી

ભૂમિ પર થોડી મિનિટોમાં ભીપણ ટેન્કયુદ્ધ જામ્યું. લેફ્ટનન્ટ-જનરલ પિન્ટો ઉપરાંત બ્રિગેડિઅર અરુણ વૈધ (વખત જતાં ભારતના સેનાપતિ) તેમની 16 Armoured Brigade સાથે આગળ વધી રહ્યા હતા. ભારતની મુખ્ય રણગાડી / MBT / Main Battle Tank રશિયન બનાવટની T-55 હતી, જ્યારે પાકિસ્તાને તેની Patton રણગાડીઓ પર મદાર રાખ્યો હતો. એક વાતે પેટનમાં મોટી ખોડ હતી. રણગાડીઓમાં સામાન્ય રીતે ડીઝલ વપરાય, જ્યારે પેટનનું એન્જિન અતિ જ્વલનશીલ / highly inflammable પેટ્રોલ બાળતું હતું.

ભારતીય સેનાનું ધ્યેય રાવી નદીની શાખા બસંતર નદીને પાર કરી શકરગઢના ભારત તરફ ફાંદ કાઢતા પ્રદેશને છૂટો પાડી દેવાનું હતું. પાકિસ્તાનની નેમ તે પ્રદેશ ભારતના કબજામાં જતો રોકવાની હતી. આથી તેણે લગભગ ૭૦,૦૦૦ સૈનિકોની corps / કોર ત્યાં તહેનાત કરી હતી, જેમાં ત્રણ ઈન્ફન્ટ્રી ડિવિઝનો, એક આર્મર્ડ ડિવિઝન તથા ૧ આર્મર્ડ બ્રિગેડ હતી. તોપખાનું પણ હતું. ભારતની લશ્કરી જમાવટ પણ લગભગ એ જ સ્તરની હતી.

બ્રિગેડિઅર અરુણ વૈધ (૧૯૮૩માં ભારતના સેનાપતિ)

ભારતનું કાર્ય જરા કઠિન એ વાતે બન્યું કે પાકિસ્તાને જમીનમાં એન્ટિ-ટેન્ક સુરંગો દાટી હતી. આથી સૌ પહેલાં 9 Engineer Division ના નિષ્ણાતોએ તે સુરંગોને શોધી તેમનો નિકાલ કરવો પડ્યો અને તેમાં ઘણો સમય વીત્યો. ભારતની T-55 રણગાડીઓનો કાફલો ત્યાર પછી આગળ વધ્યો, પાકિસ્તાન તરફથી પ્રતિકાર પણ વધ્યો અને થોડા વખતમાં સ્પષ્ટ બન્યું કે સંગ્રામ તુમુલ બનવાનો હતો તેમજ દિવસો સુધી લંબાવાનો હતો. ●

ડિસેમ્બર ૩-૪, ૧૯૭૧ રાત્રે પાકિસ્તાનનાં વિમાનો જામનગર પર ચડી આવ્યાં ત્યારે આપણા ઘણા પાઈલટો તેમનો મુકાબલો કરવા આકાશમાં ચડ્યાં. આ રાષ્ટ્રરક્ષકોનાં કુટુંબીજનોનો જીવ તાળવે હતો. એક પાઈલટ કાવસજી નામના પારસી હતા, તેમના પત્નીએ કરેલું એ વખતની સ્થિતિનું વર્ણન Vayu નામના મેગેઝિનમાં કર્યું હતું. લખાણ અંગ્રેજીમાં છે, જેનો તરજૂમો કર્યા વગર જેમનું તેમ અહીં રજૂ કર્યું છે.

A Wife Remembers

Jamnagar, December 1971

"Mama look - tail chase"

We looked up and sure enough it was a tail chase but not the kind we were used to watching. This was reality. The aircraft in front was a Pakistani F-104 Starfighter being chased by an Indian MiG-21. The year was 1971 the place Jamnagar, the little voice that of my then 5 years old son.

What brought back these memories? Meeting old friends after 20 years.

We were together, walking down the road, trying to lighten our heavy hearts, just being together.

3rd December 1971: Black outs were depressing. My husband and I were on our way to the local cinema when we were stopped by friends to be told that the war had begun. We about-turned, wanting to get back to the children. On the way, we stopped off at the Tully household. Her husband, along with some other officers, who had been assigned to duty at an airfield closer to the border, had left some months ago in preparation for just such an eventuality. To our surprise we found her place a veritable mela. All these "grass widows" had gathered under this roof. A babble of women and children's voices greeted us. Fear of the unknown was writ all over their faces, with a mixture of bravado and helplessness: anguish at the thought of not seeing their husbands before they went into war; fear for the safety of their children; uncertainty of what to do next; anxiety of what the future had in store, not only for themselves but for the

country. Their high strung feelings had made them "One" and their strength was being derived from this unity.

The house was of the standard M.E.S. style - a central passage with a room at the end of it and others branching out to the left and right. Honey Tully, her two children and sister-in-law Penny, Amar Jagbir Singh, Jenny Gupta her son, and daughter were huddled in its passage with the idea that should the house fall victim to a bomb, the passage would be the safest place. Hence it was here that we were greeted by this uproar of human voices. They were thrilled to see a man enter their female lair and gathered strength from this. My husband tried to calm their mounting hysteria. He explained to them that this passage was as vulnerable as the rest of the house when it came to a direct hit, which was not likely at all as the "rules of war" prevented attack on domestic areas. He advised them to spread out and make the children as comfortable as possible, to occupy themselves with preparing food and gathering their things together for departure next morning to safer houses in town. It was important not to panic and to keep thinking in a practical and objective manner. A few other officer friends arrived. Views were reiterated. The women calmed down and with them, the children. By the time we left the ladies had divided the chores and were preparing to get busy.

Once home, we tuned onto All India Radio for the latest news bulletin. The atmosphere was electric with tension. My

husband and I would be parting company in the next few hours and the future was uncertain.

The notice to evacuate the technical area had been given some months before but a few of us had tenaciously stuck on till now.

That night, the Jamnagar airfield was bombed. We waited for the explosion to wipe us out, but it did not happen. We hoped the young officers left behind to give moral support to the bevy of women and children were not overpowered by any panic that the bomb blast could have created. The officers were, after all, just past twenty years - a little more than children themselves. And we

prayed silently, wordlessly, for our families and dear ones scattered all over, for our friends, for strength to face whatever the future was to hold for us, for the families too of our Pakistani counter parts, for there was realisation even then of the futility of war and the devastation it wreaks in human lives. We counted our past blessings and forgave shortcomings, bitter words, misunderstandings, faults. The words, "revenge" and "getting it back" were mentally erased from the mind and were replaced by prayers for the safety and guidance of the same persons. We spoke seldom and in monosyllables, with multitudes of thoughts racing through the mind. Thoughts of the concrete past, the halcyon days, were tumbling one over the other, fortifying the much required strength. We thought of our dreams but did not mention the future. Safety lay in trivialities. What was left of the night just did not seem to come to an end. Eyes burned with much needed sleep but the desire to keep awake and live each remaining moment together was of paramount importance.

Finally it was 0400 hours and time to get up. 0500 hours was reporting time. Routine has a numbing almost relieving effect in times of extreme stress. Preparing tea, sandwiches, washing, packing, all these things give purpose to life. The Air Force transport arrived with some other officers in it. "May God be with you all". And they left.

It was time for us to move out too. We took with us the bare necessities to run a home. Somebody was deputed to escort us to town and relative safety.

Continued on page 52

46

Continued from page 46

Panubhai was the staunch and generous citizen friend we had acquired. A total stranger, he had arranged for 3 houses to be kept at our disposal for just such an eventuality. We split up - 5 ladies with 5 children between them lived in one house Ranjana Bali, her sister-in-law & her two children and I, with my three lived in another and Shaila Medhekar with her 3 children in yet another.

The two weeks of war were spent listening to news bulletins, visiting each other's household and coping with black outs and mundane water problems. Comfort was being drawn from togetherness, not knowing when the axe would fall on whom, when laughter would turn to tears

forever.

Panubhai, his immediate family and his kith and kin did their best to provide what can best be termed, 'distractions' for us. They invited us for breakfast, lunch and dinner. We were even compelled to attend a day time wedding in the family where we were treated as guests of honour, being the families of men who were gone to fight the war. In fact that is where we were going when we saw the Starfighter, which we learnt later had gone into the sea, off the coast of Jamnagar. Panubhai endeared himself to the little children and would take them away for a spin when he visited. Actually our nerves were taut with tension. The prattle and tantrums of children seeking attention was tending to irritate more

than to distract and we were grateful for his loving kindness to both us and the children.

And today, twenty one years later, we are the survivors of that time, of that place, brought close together because of the war. When we meet it was like only yesterday.

A whole generation of service officers has come and gone since then. A new generation exists, with one different sets of values and priorities, those who count their losses in terms of money and not lives: who live by what they can get, not give, acquire not share. War teaches humility and humanness and makes one aware of the transience of life. It makes one respect life and the giver of life. All else does not matter.

Kamna Cowasjee

52

પ્રવાહ સર્જવાનું છે....

૬૬, ૪૭

■ નવો પંજીરો

પાંજરા

ભારત-પાક સંઘર્ષની ઇતિહાસિકાંગંદ સારકથા
■ નવો સ્વર દિવસ

₹ 350/-

(નોનફિક્શન સારકથા)

આજે જ www.harshalpublications.in પરથી ઓનલાઈન ખરીદો.

પાંજરા

ભારત-પાક સંઘર્ષની ઇતિહાસિકાંગંદ સારકથા

- કુલ ૨૩ પ્રકરણોની સળંગ ચુલ્લકથા
- સંખ્યાબંધ ચિત્રો, નકશા તથા આકૃતિઓ
- શત્રુની આશ્ચર્યજનક માહિતી

**ફક્ત ૧૪ દિવસમાં
પાકિસ્તાનના જેણે
બે ફુકડા કરી નાખ્યા એ
૧૯૯૧ના ભારત-પાક યુદ્ધની સત્યકથાનું
નવો સ્વર દિવસની રૂઢમંત્રી લખાયેલું
બેસ્ટ-સેલર પુસ્તક...**